

EMEVÎ DEVLETİ'NİN KURULUŞU

R. STEPHEN HUMPHREYS

VakıfBank Kültür Yayınları: 0135
Tarih: 036

EMEVLİ DEVLETİ'NİN KURULUŞU
R. STEPHEN HUMPHREYS

Özgün adı
Mu'awiya ibn Abi Sufyan
From Arabia to Empire

Türkçesi
İsmail Hakkı Yılmaz

Kapak ve Sayfa Uygulama
Faruk Özcan

Kapak Görseli
Amman'daki Emevî Sarayı

Kitap Editörü
Halid Metin Yolcu

Son Okuma
Ömer Uzunagaç

VakıfBank Kültür Yayınları
Büyükdere Caddesi
No: 97 – Kat 4
Şişli 34394 İstanbul
Telefon: 0 212 354 5730
www.vbky.com.tr – info@vbky.com.tr
Sertifika No: 40141

© Vakıf Pazarlama San. ve Tic. A.Ş., 2022
© R. Stephen Humphreys, 2006

This translation of Mu'awiya ibn
Abi Sufyan: From Arabia to Empire
is published by VakıfBank Kültür
Yayınları by arrangement with
Oneworld Publications.

ISBN 978-625-7447-45-4

*Kitabın Türkçe yayın hakları AnatoliaLit
Telif Hakları Ajansı aracılığıyla
VakıfBank Kültür Yayınları'na aittir.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek
şartıyla yapılacak sınırlı alıntılar
dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın
hiçbir elektronik veya mekanik araçla
çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve
mali hakları saklıdır.*

Baskı
Turkuvaz Haberleşme ve Yay. A. Ş.
Güzeltepe Mahallesi Mareşal Fevzi
Çakmak Caddesi B Blok No: 29/1/1
Eyüpsultan İstanbul
Telefon: 0212 354 3000
Sertifika No: 46403

1. Baskı: Mart 2022

EMEVÎ
DEVLETİ'NİN
KURULUŞU

R. STEPHEN HUMPHREYS

TÜRKÇESİ
İSMAİL HAKKI YILMAZ

R. STEPHEN HUMPHREYS

11 Ağustos 1942'de Amerika Birleşik Devletleri'nin Kansas eyaletinde dünyaya geldi. 1964 yılında Amherst College'dan lisans, 1966'da Michigan Üniversitesi'nden yüksek lisans derecesini almıştır. Doktorasını, yine aynı üniversitede 1969 yılında tamamlamıştır. 1981-1990 yılları arasında Madison Wisconsin Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak görev almıştır. Yazarın önemli eserleri arasında şunlar sıralanabilir: *From Saladin to the Mongols: The Ayyubids of Damascus* (Selahaddin'den Moğollara: Şam Eyyübîleri), 1193-1260, (SUNY, 1977); *Islamic History: A Framework for Inquiry* (İslam Tarih Metodolojisi: Bir Sosyal Tarih Uygulaması) (Princeton, 1991).

İSMAİL HAKKI YILMAZ

1961'de Ordu'da doğdu. Askeri okul ve üniversitenin ardından, başta *Güneş*, *Aktüel*, *Nokta*, *Radikal*, *NTV* ve *Milliyet* olmak üzere, çeşitli dergi, gazete ve televizyon kanallarında muhabir, editör ve yazar olarak çalıştı. Uzun zamandır Yaprak, Haziran, Alfa, Boyut, Pinhan, İş Bankası Kültür Yayınları ve VakıfBank Kültür Yayınları gibi yayınevlerine kitap çevirileri yapmaktadır. Yılmaz'ın VakıfBank Kültür Yayınları'ndan yayımlanan çevirileri şunlardır: *Gazâli: İslam'ın Dirilişi* (2019) ve *Sâdi: Hayatın, Aşkın ve Tutkunun Şairi* (2020).

İÇİNDEKİLER

Önsöz ve Teşekkür	9
1 Muâviye Meselesi	13
Geç Dönem Müslümanlarının Gözünde Muâviye	15
Bildiğimizi İddia Ettiğimiz Şeyleri Nereden Biliyoruz? Muâviye'nin Hayatıyla İlgili Kaynaklar	22
Muâviye'nin Kariyeri: Kronolojik Bir Taslak	32
2 İlk Otuz Yıl (600-632)	35
Mekke'deki Ortam	35
Nesep Siyaseti: Muâviye'nin Nesebi Niçin Önemli?	39
Muâviye'nin Şeceresi	42
Abdümenâf'ın Torunları: Abdüşems ve Hâşim Kabileleri	46
3 İktidarın Temellerinin Atılışı:	
Suriye'nin Hâkimi Muâviye (632-656)	57
Muâviye ve Suriye'nin Fethi	57
Muâviye Vali Oluyor	59
Bizans'a Karşı Savaş	64
Denizde Savaş: Müslüman Donanmasının Kuruluşu	67
Anadolu ve Ermenistan'daki Savaşlar	72
Muâviye ve Suriye'deki Arap Kabileleri	74
4 İlk İç Savaş ve Muâviye'nin İktidara Gelişi (656-661)	79
[Hz.] Osman'a Karşı İsyan	79
Sonrası: Kimler İktidarda Hak İddia Edebilir?	85
[Hz.] Ali ve Muâviye'nin Yüzleşmesi	91

5	Müminlerin Emiri (661-680)	99
	Bizans'a Karşı Yeni Savaş	119
6	Yaşadığımız Kargaşanın Prensi: Bir Kültürel Gerilim Sembolü Olarak Muâviye	129
	Kaynakça	150
	Dizin	159

Cymbre, Michael ve Brian için

ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR

Muâviye b. Ebû Süfyân halifeliğın ve Arap-Müslüman İmparatorluğu'nun oluşum sürecinin önemli bir figürü olduğu hâlde, İslâm'ın ilk yüzyılıyla ilgili onca araştırma içinde dahi şaşırtıcı bir biçimde fazla ilgi çekmemiştir. Ona ve dönemine yakından ilgi gösteren son araştırmacı, alanında bilgili ama kararsız biri olan Henri Lammens olmuştur. Bu da aşağı yukarı yüz yıl önce idi ve tam bir Emevî hayranı olan Lammens bile hanedanın kurucusu hakkında ayrıntılı bir monografi yazmamıştı. Yakın zamanlarda Martin Hinds, *Encyclopaedia of Islam* (1991) için kaleme aldığı takdire şayan ama ister istemez kısa makalede, ideal bir Muâviye biyografisi yazarı olabileceğini belirtmektedir. Ancak kendisinin zamansız ölümü bizi bu imkândan mahrum bırakmıştır. Ayrıntılı bir Muâviye biyografisinin yazılmamış olması bir ihmaldir –belki de çekingenlik demek daha doğru olacaktır– ve bunun birçok nedeni olup aşağıdaki sayfalarda bazılarına değinilecektir. Ancak Muâviye'yi belli bir yere oturtmak geçmişte olduğu gibi bugün de zordur. Hakkındaki bilgilerimizin doğruluğundan emin olmak ve bildiklerimizi (veya bildiğimizi düşündüklerimizi) anlamlandırmak kolay değildir. Ayrıca Muâviye'nin yaşadığı dönemde nispeten sisli görünen Erken Dönem İslâm tarihi ile ilgili birçok sorun ve eğilimi, onun ölümünü müteakip yıllarda konuşmak çok daha kolay hâle gelmiştir.

Bu kitabın bu sıra dışı insana duyulan ilgiyi yeniden canlandıracağını ümit ediyorum. Ancak bu çalışma, Erken Dönem İslâm

tarihi uzmanları için hazırlanmış bir kitap değildir. İster tarihsel mirası hakkında daha fazla bilgi sahibi olmak isteyen Müslüman diasporanın mensubu isterse de bağlantılı alanlarda (örneğin Geç Antik Dönem veya Bizans) çalışan araştırmacı veya öğretmen olsun; bu eser, İslâm tarihi araştırmalarına yeni başlayan okuyucuyu hedef almaktadır. Kitabı bu okuyucuyu göz önünde bulundurarak kaleme aldım, dipnotları asgari düzeyde tuttum. Birincil kaynakları da ifadelerimin dayandığı bilimsel referansları tanımlamaktan çok, sıra dışı terimleri açıklamak için kullandım. Birincil kaynaklardan alıntı yaparken mümkünse İngilizce çevirisi olanları kullandım, ama aynı zamanda Fransızca, İtalyanca kaynakları da tercih ettim. Mevcut çevirilere sadık kalmaya çalıştım, ancak bazı durumlarda üslup birliği sağlamak ve anlaşılabilirliği artırmak için değişiklikler yaptım. Yayımlanan çevirileri Arapça özgün metinleriyle karşılaştırarak kontrol etmeye çalıştım. Ne yazık ki Yunanca metinlerde bunu ancak sınırlı biçimde yapabildim, Süryanice ve Ermenice metinlerde ise hiç yapamadım. Kitabın sonundaki kaynakçanın oluşturulmasında ise epeyce seçici davranılmış olup, önemli modern araştırmalara ek olarak, birincil kaynaklara ve varsa bunların çevirilerine yer verdim.

Teknik konular bir yana, Muâviye ile ilgili bu çalışmada, kaynakların elverdiğinden daha açık ve basit bir düzey tutturulduğunu itiraf etmeliyim. Zira bu arkeolojik ve yazılı kaynaklar boşluklar, belirsizlikler ve çelişkilerle dolu. Bu kitaptaki hemen her paragraf başlı başına sağlam bir makale konusu veya dilediği kadar dipnotla bezenmiş bir monograf olabilir. Bu tür tartışmalardan uzak durmaya çalıştım, zira bunlara girmek demek kitabı neredeyse okunmaz hale getirmek demektir. Ancak bu tartışmaların farkındayım, nitekim kitabın içeriği de bu tartışmaları bir çözüme ulaştırma çabalarının bir göstergesidir. Başka yazarlar herhalde çok daha farklı bir kitap yazarlardı.

Burada iki noktayı özellikle belirtmek gerekir. İlk olarak, Muâviye'nin hâlâ oldukça tartışmalı bir figür olduğu âşikâr ve kendisi hakkında ölümünden bir yüzyıl veya daha uzun bir süre sonra ortaya çıkan ideolojik ve teolojik fikirler üzerinden konuşmak çok kolaydır. Ben ise onu; –elimden geldiğince– yaşadığı dönem içinde, yani geç yedinci yüzyıl bağlamında ele almaya çalıştım. Sonraki kuşakların Muâviye hakkındaki düşüncelerini aktarıyorsam, bunun sonraki kuşakların düşüncesi olduğunun altını çizmeye çalıştım. Özellikle de bu dönemdeki herkesi ve her şeyi değerlendirirken ölçü alınabilecek tek bir doğru olmadığı görüşünü benimseyerek, İslâm'ın değişmediği düşüncesinden uzak durmaya çalıştım. İslâm konusunda geç yedinci yüzyılın Müslümanları arasında bir görüş birliği yoktu, dahası şiddetli çatışmalar vardı. Tarihçinin bu gerçeği kabul edip ona göre ilerlemesi gerekir.

İkinci olarak, Muâviye'nin hayatıyla ilgili kaynaklar sonradan ortaya atılan hayal ürünü öyküler, ideolojik çarpıtmalar, yanlış anlamalar ve boşluklarla dolu olup, bunların ancak eleştirel bir süzgeçten geçirildikten sonra kullanılması gerekmektedir. Bunlar katıksız uydurmalar değildir; gerçek insanlarla ve gerçek olaylarla somut bağlantıları olan rivayetler ve “sağlam” verilerdir. Bu kaynakların bizlere söyleyebildiklerini veya söyleyemediklerini hesaba katarak, onlardan ihtiyatlı bir şekilde yararlanmaya çalıştım. Son tahlilde, ciddi kısıtlamalar dahilinde de olsa “tarihsel bir Muâviye” bulabileceğimize ikna oldum. Onu olduğu gibi yansıtabilmek için elimden geleni yaptım, çünkü o tanınmayı gerçekten hak eden biri.

Bu kitabın taslağı 2004 sonbaharında, Ürdün'ün başkenti Amman'daki Amerikan Şark Araştırmaları Merkezi'nde (ACOR) geçirdiğim dönemde şekillendi. Bana sağladıkları olağanüstü kaynaklar ve bilimsel atmosfer için ACOR'un o zamanki

direktörü Pierre Bikai'ye ve personeline teşekkür ederim. Ayrıca sadece Amman'daki ikametime değil aynı zamanda Suriye'ye ve Türkiye'nin güneydoğusuna yaptığım birçok yolculuğa burs desteği veren ACOR ile Amerikan Denizaşırı Araştırma Merkezleri Konseyi'ne şükran borçluyum. Santa Barbara ile California Üniversitesi Rektörü David Marshall da bu dönemde bana ücretli izin verdi.

Bu araştırmanın temelini oluşturan 2000-2001 yıllarındaki ilk araştırma; California Üniversitesi Başkanlık Beşeri Bilimler Araştırma Bursu, Wisconsin Üniversitesi Beşeri Bilimler Araştırma Merkezi Friedrich Solmsen Araştırma Bursu, Paris'teki *Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales*'deki (EHESS) konuk profesörlük ödeneği ve *Centre National des Recherches Scientifiques* tarafından verilen bilimsel değişim programı ödülü ile gerçekleştirildi. O zaman Wisconsin Üniversitesi Beşeri Bilimler Araştırma Merkezi'nin direktörü olan Paul Boyer ile yine o dönemde EHESS'te araştırma direktörü olan Baber Johansenn'e gösterdikleri nezaket ve dostluk için büyük bir teşekkür borçluyum.

Bana bu konuyu öneren isim bu kitabın da dahil olduğu dizinin editörü Patricia Crone oldu. İçten ama her daim yapıcı tavsiye ve eleştirileri benim için paha biçilmez değerdedi. Taslağı özenle okuyan Michael Morony'nin de katkıları oldu. Birçok meslektaşım bana cömertçe bilgilerini ve zamanlarını sundular. Hepsini tek tek saymam mümkün olmasa da Baber Johansen, Chase F. Robinson, Clive Foss, Alan Walmsley, Denis Genequand ve Ignacio Arce'yi özellikle belirtmek isterim. Kısaca, alabileceğim en iyi tavsiyeleri aldım. Umarım en iyi şekilde yararlanmışımdır, ama her şeye rağmen mevcut olan hata ve eksikliklerin tüm sorumluluğu bana aittir. Her zamanki gibi, eşim Gail bu çalışmanın en sadık ve en içten destekleyicisi oldu.

MUÂVİYE MESELESİ

Bütün ilk halifeler arasında anlaşılması en zor ve en karmaşık olanı kuşkusuz Muâviye b. Ebî Süfyân'dır. Anlaşılması güçtür, çünkü Müslüman topluluğun ve onun muazzam imparatorluğunun tartışmasız lideri olduğu yaklaşık yirmi yıl da dahil, kariyerinin herkese açık yanı hakkında bile çok az şey biliyoruz. Yüreğindeki inanç ve amaçları hakkındaysa çok daha az bilgimiz var. Karmaşıktır, çünkü Müslümanlar onun hakkında ne düşüneceklerini bir türlü kestirememişlerdir. Yaşadığı dönemde müminler topluluğunun başına dert olan çatışma ve endişelerin bir sembolü olmuş ve günümüze kadar öyle kalmıştır. Ancak Muâviye, İslâm tarihinde belirleyici bir figürdür. Erken Dönem İslâm tarihinin siyasî ve dinî evrimi, o hesaba katılmadıkça anlaşılır olmaktan uzak ve muğlak kalacaktır. Ayrıca bir hükümdar ve bir insan olarak hakkında ne düşünürsek düşünelim (ki bu noktada –en hafif deyişle– keskin düşünce farklılıkları vardır), Muâviye, İslâm İmparatorluğu'nu çözülmekten kurtarmak için kendisinden daha azının yetmeyeceği bir dönemde yaşamış bir siyasî deha idi.

Muâviye'nin hayatı ve kariyeri, süreleri hemen hemen aynı olan üç evreye ayrılır: Arap Kureyş kabilesinin geleneksel aile ve dinî yapılarının içinde geçen çocukluktan ilk yetişkinliğe kadar olan yaklaşık otuz yıl, yeni yeni hâkim tabaka haline gelen İslâm ordusu ve siyasî seçkinleri arasında geçen yirmi beş yıl ve İslâm İmparatorluğu'nun liderliğini ele geçirme ve onu elinde tutma mücadelesiyle geçen yirmi beş yıl. Birinci evre hakkında fazla bir

bilgimiz yok, sadece böyle bir evrenin varlığından söz edebiliriz. Kaynaklar, Muâviye'nin özellikle de [Hz.] Ömer (634-644) ile [Hz.] Osman'ın (644-656) halifeliğinde Suriye valisi olarak geçirdiği ikinci evre için, kimi en azından özü itibarıyla doğru olan birtakım iddia ve rivayetler aktarmaktadır. Üçüncü evreye gelince, [Hz.] Ali ile girdiği iç mücadele hakkında elimizde (hiçbiri bize ilk günkü haliyle ulaşmayan) yığınla bilgi bulunmaktadır. Ancak bununla birlikte yirmi yıllık halifelik dönemi hakkında sadece birkaç önemli vakadan haberdarız. Somut olaylar ve siyaset açısından bakınca da Muâviye'nin Irak'taki valileri hakkındaki bilgimiz ona dair bilgimizden çok daha fazla.

Örneğin, Bizans Anadolu'suna ve Ege sahillerine her yıl en az bir büyük sefer düzenlediğini biliyoruz. Muâviye, büyük kaynaklar gerektiren bu seferlere kesinlikle çok önem veriyordu; çünkü Konstantinopolis'ü ele geçirip Bizans egemenliğine son verebilseydi hem Sezar'ın hem de [Hz.] Muhammed'in halefi, yani bir yandan dünya imparatoru diğer yandan da son vahyin koruyucusu olacaktı. Ancak Arapça kaynaklar kumandanların isimleri dışında bu seferlerden neredeyse hiç söz etmemektedir. Nereye gittiklerini veya uzun ve kısa vadeli hedeflerinin neler olduğunu bilmiyoruz. O yüzden bu seferlerin ceremesini çeken Yunan (ve zaman zaman da Süryani) kaynaklarına dönmek zorundayız. Fakat bu rivayetler dahi kısa, kafa karıştırıcı olup sık sık da birbiriyle çelişki içindedir. Tıpkı Arapça metinler gibi bunlar da Muâviye'nin ölümünün üzerinden en az yüz yıl geçtikten sonra ortaya çıkmıştı ve bilgi kaynakları –en iyimser deyişle– bulanıktı.

* Köşeli parantez içindeki “[Hz.]” ifadesi yazar yahut çevirmenin değil yayınevının tercihidir. –ed.n.

Muâviye'nin yönetim merkezi olan Suriye'de de nasıl bir yönetim sergilediğini fazla bilmiyoruz. Onu Suriye'nin Arap askerleri iktidara getirmiş ve onlar iktidarda tutmuştu, peki ama Muâviye'nin onlara karşı tavrı neydi? Müslüman yazarlara gelince, tebaasının Hristiyan, Yahudi ve Zerdüştlere oluşan büyük bir bölümünü nasıl yönettiği konusunda onlar daha da az şey söylemektedir. Bütün bilgimiz dağınık Yunanca ve Süryanice metinlere dayanmaktadır. Süryani yazarların gözünde Muâviye istikrar, adalet ve hoşgörü sembolüydü ama bu yorumu destekleyecek çok az veri sunuyorlardı. Nihayet, Muâviye de tahttayken içinden geçenleri, düşüncelerini, duygularını ve amaçlarını belli etmemek için elinden geleni yapmıştı ya da en azından Müslüman yazarlar öyle demektedir. Siyasî zekâsıyla ünlüydü, onu en iyi tarif eden sözcük "tahrikler karşısında sabrını korumak" anlamına gelen *hilm* idi. Çevresindekilere danışır ve can kulağıyla dinler ama kendi elini açık etmezdi. İsterse belagat yeteneğini kullanabilirdi, ama o rakibi [Hz.] Ali b. Ebî Tâlib'e de atfedilen etkileyici hitabet yeteneğinden çok zekâsına ve ironi gücüne güvenirdi. İş işten geçinceye kadar aklından geçenleri ne dostları ne de düşmanları bilirdi.

GEÇ DÖNEM MÜSLÜMANLARININ GÖZÜNDE MUÂVİYE

Muâviye'nin önceden hesaplanmış davranışlarının Müslümanların gözündeki belirsiz konumuna katkıda bulunduğu kuşku yoktur, ancak bu daha başlangıçtır. Asıl sorun, geç dönem Müslümanlarının bir kişinin dini duruşunu değerlendirmek için oluşturduğu ahlâki kategorilere tam oturmaması hatta bunları alt üst etmesidir. O yüzden geç dönem Müslümanları, Muâviye hakkında ne düşüneceklerini bir türlü bilemediler. Aslında